

УДК 316.2

МАКСИМ ГАЦКОВ,

аспірант Інституту соціології університету Регенсбурга (Німеччина)

Соціологічний аналіз і логос Експланаторна схема аналітичної соціології

Анотація

Дослідницькі праці, що суттєво хибують у теоретичному та в емпіричному плані, а також з точки зору систематики аналізу, — дотепер не рідкість у соціології. Подолання такого стану справ автор убачає в орієнтації на “логос”, що дістає оформлення в експланаторно-аналітичній схемі, яка в міжнародному соціологічному слензі має назву “ванна Коулмена”. Розвиток аналітичної парадигми обіцяє не лише подолати еклектицизм і відособленість у соціологічній теорії, а й надати базисний концептуальний апарат для накопичення емпіричних результатів, послідовно пов’язаних один з одним. Це допоможе соціологам позбутися поширеної схильності до дескриптивного та нормативно зарядженого макроаналізу, що найчастіше призводить до квазісоціологічного перспективізму.

Для ілюстрації окремих позицій експланаторно-аналітичної парадигми автор критично аналізує дві статті, опубліковані в часопису “Соціологія: теорія, методи, маркетинг” 2010 і 2011 років.

Ключові слова: *аналітична соціологія, соціальні механізми, “ванна Коулмена”, логіка ситуації, логіка селекції, логіка агрегації*

1. Характерні риси соціологічного аналізу

Соціологічна думка — принаймні від моменту її інституціоналізації як академічної дисципліни “соціології” — має чотири характерні риси. По-перше, соціологія прагне широкого *опису* суспільних структур і процесів. Звідси випливає епістемологічна позиція, згідно з якою розуміння окремих (наприклад, економічних) аспектів соціальної дійсності завжди залишиться

неповним ба навіть спотвореним, якщо не розглядати феномени, що цікавлять нас, у цілісному контексті. При цьому останній повинен мати не лише синхронний зріз, а й достатню діахронну тяглість, щоби виявляти траєкторію суспільного розвитку (англ. path dependency).

По-друге, у світовій соціологічній спільноті завжди побутувало переконання, що багатоманіття соціальних практик потребує *розмаїття аналітичних перспектив*. Причому це розмаїття зумовлюється не тільки тим, що кожен змістовний соціологічний аналіз, як аргументував Р.Мертон, дає змогу сконструювати лише теорію середнього рівня. Розмаїття соціологічних теорій виникає першою чергою з того, що вони, на думку А.Шюца, як “конструкти другого рівня” мають адекватно відображати “конструкти першого рівня”, тобто суб’єктивне сприйняття світу повсякденною свідомістю. Оскільки “конструкти першого рівня”, з огляду на багатоманіття життєвих ситуацій, можуть бути абсолютно різними, то й соціологічний аналіз не мусить намагатися втиснути їх усі в одну парадигму. Звідси беруть свій початок усі інтерпретативні напрями соціологічного аналізу, і зокрема так звана обґрунтована теорія (grounded theory) — прагнення узагальнювати емпіричні дані у вигляді максимально “підхожих” їм аналітичних конструктів середнього і мікрорівня.

По-третє, невіддільною рисою соціологічної самосвідомості (після К.Маркса і З.Фройда) є *критичний підхід* до соціальної дійсності, що виявляється у принциповому підозрюванні будь-яких соціальних практик у — ймовірно, прихованому — (від)творенні відносин панування одних груп/інтересів/уявлень про суспільний устрій над іншими. Після Другої світової війни критичну соціологічну думку найактивніше розвивали представники Франкфуртської школи Т.Адорно, М.Горкгаймер, Г.Маркузе, а згодом і найвідоміший послідовник їх Ю.Габермас під маркою “Критичної Теорії”. Паралельно критична соціальна думка набула чималого поширення у Франції, де вона пов’язана з іменами М.Фуко, Ж.Бодріяра, П.Бурдьє.

До аналізу панівних сил й ідеології, однаковою мірою як і до прагнення здійснити широкий опис стану суспільства на поточний історичний момент, приурочені, по-четверте, спроби виявити *домінанти суспільного розвитку*. “Постіндустріальне суспільство” (Д.Белл), “суспільство ризику” (У.Бек), “суспільство мережних структур” (М.Кастельс) та інші подібні характеристики — всі вони ставлять певний діагноз, загострюючи увагу на конкретних соціальних аспектах, і заявляють у такий спосіб про значимість чергової теоретичної (макро-)перспективи.

2. П’ятий елемент

П’ятий елемент, котрий і досі не повною мірою вкоренився в соціології, яка відповідає чотирьом названим відмітним рисам, — це логос; і це при тому, що від О.Конта, який дав “новій” науці назву, іде також обґрунтування епістемологічної позиції позитивізму. Схоже, поки останній трансформувався у критичний раціоналізм К.Поппера, пошук *логосу* в соціології настільки відійшов на другий план, що його відсутність у більшості випадків залишається сьогодні непоміченою. Причин цього сила-силенна, найсер-

йозніші (тобто усвідомлені) пов'язані з відповідними епістемологічними ба навіть онтологічними поглядами¹.

Найпоширенішою причиною непоміченої відсутності логосу *у* працях, що називаються соціологічними, є, утім, нечітке розуміння самими авторами і їхньою референтною цільовою групою, чим має відрізнитися дисципліна соціологія від соціальної філософії, історіографії сучасності, демоскопії² і публіцистики. Особливо на пострадянському просторі, де соціальні науки не тільки недофінансовуються, а й не надто “котируються” у домінованому авторитарною владою суспільному дискурсі, існує небезпека становлення деякої квазісоціології на перетині згаданих нормативних і дескриптивних перспектив і форм аналізу соціальної дійсності (рис. 1). Ця небезпека посилюється внутрішньою кризою соціологічної теорії, що вибухнула у 1970–1990-ті роки (див.: [Головаха, 2004]), успішні зусилля з подолання якої ще мало представлені в соціологічній спільноті пострадянських країн.

ПЕРСПЕКТИВИ	нормативні	дескриптивні
академічні	соціальна філософія	історіографія сучасності
(науково-популярні)	публіцистика	демоскопія

Рис.1. Квазісоціологія як суміш “суміжних” форм аналізу

Продемонструвати, яким чином може відбуватися відхилення від соціологічного курсу через підміну *експланаторного* аналізу (необґрунтованим) теоретичним перспективізмом, (моралізувальними) критичними зауваженнями, (квапливо) узагальненими висновками або просто стилістичними фігурами, а також історичними екскурсами³ — основне завдання цієї статті. Автор усвідомлює, що дослідження, відібрані ним для критичного розгляду, не мали на меті теоретичного припущення й емпіричної перевірки функціонування конкретних механізмів, щоби запропонувати потім модель, що пояснює спостережувані явища і процеси. Однак це не скасовує вимоги, що такі механізми мають принаймні (пом'якшуючи формулювання Дж.Елстера [Elster, 2007: р. 21]) *передбачатися* — наприклад, після того, як буде прояснено подальші патерни соціальної ситуації, — щоби зроблені ви-

¹ Такими, що заперечують, приміром, каузальний характер соціальних процесів або наполягають на неможливості теоретичної реконструкції такої каузальності через надто високий рівень складності соціальних систем. У пропонованій статті дискусія на цю тему залишається за дужками.

² Під такою тут розуміються “фотографічні” зрізи громадської думки на поточний момент, найчастіше використовувані в ілюстративних цілях (особливо у ЗМІ). Крім того, що демоскопічні опитувальники (в Україні) зазвичай не розраховані на глибокий соціологічний аналіз, вміщені в них запитання найчастіше є некоректними з точки зору методології соціологічного опитування.

³ Різновиди аналізу, що не є експланаторними, систематизують Г.Ессер [Esser, 1993: р. 56–63], П.Гедстрьом [Hedström, 2005: р.12–23]; деякі більш субтильні форми удаваних соціологічних пояснень розглядає Дж.Елстер [Elster, 2007: р.21–30].

сновки при найближчому розгляді не виявлялися поверховими, суперечливими і, особливо, безцільними. Нехай краще виведена закономірність виявиться незадовільною — як це трапляється в економічній науці, — і її місце заступить інша, повніша і переконливіша концепція.

Після ілюстрацій вад соціологічного аналізу на окремих прикладах (3.1 і 3.2) далі буде подано засадову структурну схему сучасної аналітичної соціології (розд. 4) і зроблено висновки з приводу наведених у розділі 1 характерних рис соціологічного аналізу (розд. 5).

3. Ілюстрації

3.1. Критичний діагноз сучасному суспільству

У статті “Соціокультурна роль грошей у процесі споживання” І.Набруско, називаючи вивчення латентних функцій грошей одним із пріоритетних завдань соціології, виходить із положення, що “явними функціями грошей є економічні, а латентними — соціальні функції, які регулюють відносини між людьми і вибудовують соціальну ієрархію” [Набруско, 2011: с.150] (далі посилення на це джерело наводяться в дужках із зазначенням сторінок). Намагаючись “з’ясувати роль грошей як соціокультурного компонента соціальних відносин у процесі споживання” (с. 148), дослідниця, підкріплюючи свою аргументацію цитатами з класиків і сучасних учених, підходить до загального висновку (але можна сказати також до загальника), згідно з яким “у сучасному суспільстві споживання зміни в механізмах адаптації людини та саморегуляції суспільства пов’язані передусім із грошима, які визначають обсяг купівельної спроможності” (с. 152). У цьому контексті внесок власного дослідження в соціологію грошей Набруско вбачає у констатації розмаїття видів “шопінгу”¹, яких вона називає чотири: раціональний, статусний, стихійний і компенсаторний. Висновок: “Отже, на місце традиційних чинників інтеграції соціуму, які являють собою культурні цінності та норми, монетарні коди пропонують свої схеми” (с. 154).

Розгляньмо сказане у зворотному порядку. “Монетарний код”, що зненацька з’явився у зробленому висновку, лише створює видимість особливо-го погляду на роль грошей, оскільки такий код, як *система знаків, що передають значення*, дослідницею ніде не визначається (якщо йдеться про грошові знаки, то беремо “бритву Оккама” і відсікаємо зайві поняття). Сміслову навантаження виразу “свої схеми” тут також не ясне — хотілося б, щоби слово “схеми” вчені продовжували використовувати для позначення формально структурованих зв’язків між конкретними елементами, а не перетворювали на синонім виразу “якісь специфічні соціальні зв’язки”. Бо інакше — за відсутності чітких теоретичних схем і механізмів, а також аналізу емпірич-

---

¹ Необхідність уживання цього розмовного запозичення з англійської мови як поняття (без лапок) дослідниця не пояснює, так само як і не розкриває, чому “шопінг” як “тип споживчої поведінки” заслуговує на її особливу увагу, тоді як до цього моменту в статті йшлося про споживання взагалі. Також нерозкритим залишається питання, які види споживчої поведінки потрапляють під категорію “шопінгу”, чи належать до нього, наприклад, купівля дамських сигарет, придбання квартири, оплата таких послуг, як гірський підіймач і прокат сноуборду.

них даних, наприклад опитувань людей щодо ролі грошей у їхньому житті, — за такі специфічні зв'язки автор легко може видати власне сприйняття дійсності: “З повсякденного життя витісняються морально-практичні елементи через їх монетаризацію” (с.149).

На емоційному рівні виникає спокуса із цим твердженням погодитися, прийнявши його як типовий висновок для вищезгаданого критичного підходу в соціології. Утім, наукове дослідження складається не з емоцій, а з нейтрального систематичного аналізу: процитований вислів видається, по-перше, суперечливим. Якщо гроші відіграють дедалі більшу роль у нашому житті, то монетаризація “морально-практичних елементів” може означати збільшення ролі останніх, а не зменшення. *Засновок 1:* “Морально-практичні елементи” дедалі більше дістають відображення у грошовій формі. *Засновок 2:* Роль грошей у житті збільшується. *Висновок:* Роль “морально-практичних елементів” збільшується. Цей логічний висновок, звісно, недійсний у тому випадку, якщо поняття монетаризації (вираження в грошовій формі) використовується рівнозначно поняттю витіснення. Але тоді формулювання “морально-практичні елементи витісняються через їх монетаризацію” є елементарною тавтологією, а каузальна зв'язка “через” — її прикриттям.

По-друге, вибудовувати критику суспільних процесів на некритичному запозиченні перспективи, нав'язаної радше культурною традицією¹, аніж неупередженим систематичним аналізом, є саме з позицій критичного підходу в соціології (ідеологічною) помилкою. Соціолог завжди має виходити з того, що коли люди щось роблять, отже, вони бачать у цьому деякий смисл — навіть якщо цей смисл ними самими конструюється і виглядає зі стороннього погляду нісенітницею. Так, в аналізованому випадку спершу потрібно зрозуміти, чому й за яких умов грошові трансакції частішають і ширшають, і лише потім досліджувати, до яких *непередбачених і небажаних ефектів* призводить цей розвиток. Віднести до таких “витіснення морально-практичних елементів” у результаті ознайомлення з аргументацією І.Набруско важко, позаяк ці самі “елементи” — чергова формула, за якою в її статті нічого не стоїть. Якщо під ними мають на увазі такі феномени, як товариська взаємодопомога, батьківська підтримка, турбота про партнера любовних стосунків, то масові факти плати за стрижку знайомому перукареві або виклик таксі після пізнього побачення в ресторані (замість довгих проводів пішки на інший кінець міста) означають лише те, що “морально-практичні елементи”, які регулюють поведінку, змінили свою форму відповідно до нового контексту².

¹ Згадаймо радянський наратив: гроші — це у капіталістів, а у нас моральність, згуртованість і “пролетарі усіх країн...”.

² Неважко уявити собі безліч ситуацій, в яких відсутність монетарної трансакції вважатиметься непрактичною чи навіть аморальною, або і тим і тим одразу. Сучасному соціологові корисно при цьому пригадати інші культурні контексти, де вищим є не тільки рівень монетаризації соціальної взаємодії, а й індекс суб'єктивного добробуту, тоді як рівень нерівності доходів — нижчий. Існують, ясна річ, думки, що в моральному плані ці суспільства “загнивають”, але носії таких думок не мають із соціологами нічого спільного.

При цьому важливо розуміти, що новий контекст створюють не так гроші самі по собі, як нові споживчі можливості, що з'являються в результаті інновацій і зростання виробництва товарів і послуг, — можливості, що їх люди віками наполегливо і створювали, і використовували. Люди намагалися, а не гроші — приписування ж грошам якоїсь суб'єктності є не що інше як *метонімічне перенесення*. У статті Набруско на такому перенесенні будується, зокрема, розрізнення між економічними і соціальними¹ функціями грошей; як приклад останніх автор називає вибудовування соціальної ієрархії. Проте ця ієрархія є базальним елементом соціальних структур, первинним стосовно сучасної грошової системи. Соціальна ієрархія вибудовувалася людьми всіх історичних типів суспільств (і чітко вибудовується вже людиноподібними мавпами і ще “менш свідомими” видами тварин). Таким чином, стверджуючи, що “грошова економіка руйнує безпосередні людські відносини” (с.149), Набруско в черговий раз суперечить сама собі, бо одразу говорить про величезне значення грошей в організації ієрархічних структур (у тому числі через статусний “шопінг”). Крім того, доводячи цю думку до кінця, нам би довелося визнати, що не пізніше, ніж після зародження банківської справи в Італії із початком епохи Відродження у XIV столітті, без якого був неможливий розвиток капіталістично зумовленого бурхливого зростання виробництва, “безпосередні” людські відносини руйнувалися упродовж шести з половиною століть поспіль!² Чи, може, вони руйнувалися відтоді, як за тридцять сребренників було здійснено сумнозвісний підкуп?

Чи, може, не треба забувати, що говорив М.Вебер про ціннісні судження в соціології, і виходити з того, що і прагнення визнання у поєднанні з бажанням піднятися над іншими, і співпраця з метою отримання більшого зиску, і, не останньою чергою, зрадицтво і підлабузництво є елементами безпосередніх людських відносин, а в деяких контекстах можуть ставати не лише нормами (пригадаймо булгаковську Москву), а й цінностями (співпраця з метою отримання вигоди у ліберальних суспільних ідеологіях)? Яким чином, тобто через *які механізми* ці елементи взаємодіють у конкретних культурно-історичних умовах, стають нормами чи перестають ними бути — на це питання можна відповісти тільки через пошук *логосу*, а не навішуванням (у ліпшому разі соціально-філософських, у гіршому — публіцистичних) ярликів на кшталт “суспільство споживання”.

Економісти, які послідовно вивчають вплив грошей на споживання в суспільстві, виявили, як відомо, низку *закономірностей* і оформили їх у відповідні *моделі*. Найголовнішою із них є класична мікроекономічна *модель* ринкової рівноваги, що дає змогу визначити ціну (макрофеномен), за

¹ Нібито перші не є різновидом останніх; крім того, після вислову “соціологи бачать у грошах регулятор споживання” [Набруско, 2011: с.152] стає незрозумілим, що ж інше бачать у грошах економісти, адже першим кроком у ланцюжку споживання є придбання товарів і послуг з використанням грошей, тобто елементарний економічний акт.

² З яким успіхом продуктивно розвивалися, а не руйнувалися соціальні відносини мірою розвитку грошової системи, доступно описує гарвардський історик Н.Фергюсон [Фергюсон, 2010].

якої попит на товари та послуги і пропозиція їх (в ідеалі) однакові. Особливе політичне значення має макроекономічна закономірність регулювання рівня споживання й інших пов'язаних із ним макроекономічних явищ — передусім інфляції — через зміну обсягу грошової маси. Причому обґрунтування (пояснення) цієї закономірності вкорінене, звісно, на мікрорівні поведінкових актів. Десятиліття тому Дж.М. Кейнс та М. Фридман сформулювали вельми впливові в цьому плані теорії фіскальної політики. Соціологія, щораз коли вона ставить своїм завданням розширити й поглибити теорії економіки, зваживши на такі мало враховувані цією науковою дисципліною аспекти, як норми та цінності, питання соціальної солідарності, культурної зумовленості суспільних трансформацій (пригадаймо вищезгадану path dependency), система стратифікації та диференціації (габітусних) стилів життя, має бути здатною *продемонструвати на конкретній моделі, як зміниться передбачена економічними закономірностями поведінка людей, якщо включити в неї додаткові змінні*.

Переїмаючись, зокрема, питанням, який зв'язок існує між рівнем доходу (W) і нормативно-ціннісною компонентою у споживчій поведінці (V), можна було б перевірити таку гіпотезу (H_1): частка нормативно-ціннісної зумовленості споживчої поведінки (V_{part}) падає зі збільшенням доходу. Далі, якщо під V ми будемо розуміти, наприклад, такі мотиви витрати грошей, як турбота про сім'ю (починаючи від щоденних покупок у магазинах, що виходять за рамки мінімально необхідного для виживання, і до заощадження грошей на те, щоб дитина могла поїхати на курси іноземної мови за кордон), підтримання відповідного статусові в суспільстві способу життя (придбання костюма для викладача ВНЗ або сучасного мобільного телефону для топ-менеджера), подарунки друзям тощо¹, тоді можна додатково припустити (H_2), що до певного рівня доходу w^* частка цих мотивів буде постійною величиною ($\bar{v}_{part}$)².

Інші питання, що їх мимохідь заторкує, але не формулює соціологічно І.Набруско, могли б звучати так: (1) Яка ліквідність є мінімально комфортною для жителів України? Або, іншими словами: яку суму повинен мати (у буквальному сенсі слова *носити*) середньостатистичний українець (або відповідно студент, житель міста тощо) в кишені, щоб не відчувати почуття несвободи? Як це уявлення змінюється у зв'язку з кризовими проявами в економіці? (2) Чим пояснюється монетарно зумовлений *вибір людей* “абстрагуватися від властивих кожному окремому поведінковому акту особли-

¹ Що насправді треба розуміти під нормативно-ціннісною компонентою у споживчій поведінці в конкретному суспільстві — питання окреме, нетривіальне, і воно відіграє центральну роль у процесі пошуку адекватного методологічного розв'язку в рамках емпіричного дослідження.

² Іншими словами: чим більше у людини грошей, тим більшу частину їх вона може витратити на те, що хочеться, а не те, що “потрібно” (H_1); при цьому до певної суми (w^*) практично всі гроші витрачаються на “необхідне” (H_2), і лишень потім з'являється дедалі більше “вільних” грошей. (Аналіз розпочинається, звісно, з рівня доходу W_{srv} , необхідного для елементарного виживання; про точку W_{dem} йтиметься далі, див. посилання 3 на стор. 156).

востей” [Набруско, 2011: с. 149]? У який момент абстракція наражається на межі і знову починається спеціалізація? Це абстрактне формулювання можна було б, наприклад, перекласти в таке конкретне запитання: чому на весіллях (дедалі частіше) віддають перевагу грошовому подарунку, незалежно від стилю життя, віку молодят або їхніх гостей, але — можливо — залежно від місця їх проживання (село чи місто)?

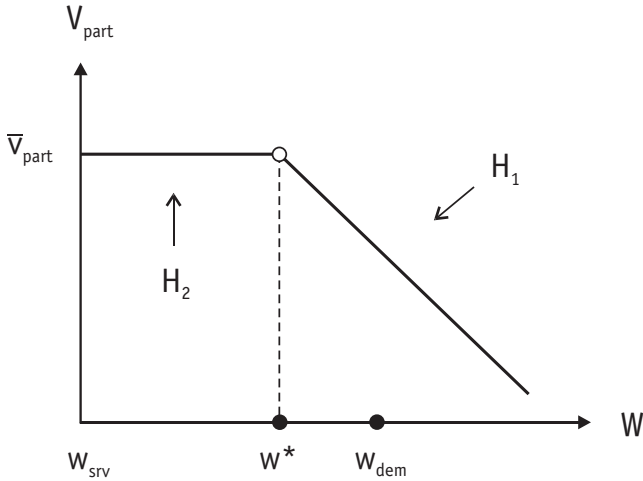

Рис. 2. Нормативно-ціннісна зумовленість споживчої поведінки (гіпотеза)

Не виключено, що в останньому випадку, крім іншого, з’ясується, що грошовий подарунок надає молодим людям максимально широкі рамки, тобто більшу *свободу* для врахування власних преференцій: у виборі і типу “шопінгу” — і кольору фіранок, які вони хочуть мати на своїй кухні. Перевірити це можна, звісно, тільки емпірично звернувшись до так званих конструктів першого рівня, тобто сприйняття дійсності самими учасниками соціальних процесів. І тут може статися, що дослідник — разом з Р.Інгльгартом — доходить висновку, що має справу з цінностями так званого постмодерну (зокрема, індивідуалізацією вибору), а зовсім не з витісненням їх грошима.

Реконструювавши (а) центральні аспекти ситуації, змодельовавши (б) логіку індивідуального вибору й визначивши, (в) яким чином сукупність індивідуальних виборів трансформується в колективні феномени, соціолог формулює *логос* — описує каузальні зв’язки, що пояснюють, чому соціальні процеси відбуваються так, як вони відбуваються, а не інакше (докладніше про це йтиметься у розділі 4). Саме такий соціологічний аналіз можна назвати експланаторним¹ (на відміну від дескриптивного). Хотілось би додати, що експланаторна аналітика в більшості випадків значно релятивує і соціологічну критику, і перспективістські діагнози.

¹ Поширенішим позначенням є *аналітична соціологія*, котру деякі теоретики — найвідомішими з них є, напевно, П.Гедстрьом і Дж.Елстер — розуміється як *механізмenna* [Hedström, 2005; Elster, 2007].

3.2. Лінії, класики і сучасні проблеми

Непоміченою відсутність *логосу* залишається нерідко внаслідок заміни експланаторного, аналітичного аналізу наративом історичних ліній. Як “продовження” такої — незрідка написаної самим дослідником — лінії, сучасна ситуація виглядає нібито закономірним результатом попереднього розвитку. Власне кажучи, вона є ним за визначенням (якщо дотримуватися думки, що минуле деякою мірою визначає теперішнє і майбутнє) — одначе: соціологічної закономірності ця лінія нам жодним чином не виказує.

Нічого не змінює і (прагматичний) аргумент, що знання усталених поведінкових патернів дає підстави зробити обґрунтовані припущення про можливість подальшого розвитку подій — пояснює сталість людської поведінки зовсім не лінія, а теорії научення, соціалізації, ігор і прийняття рішень, культурного фреймінгу тощо, котрі виявляють механізми так званої соціальної інерції (відтворення поведінкових патернів і трансляції цінностей) через знаходження соціально-психологічних закономірностей. Ці теорії потрібні соціологові для моделювання логіки вибору (логіки селекції) в окремих індивідів (див. вище (б)) і агрегатів їх у колективні феномени (в). Історичний екскурс може бути корисним для соціологічного аналізу в тому випадку¹, якщо він допомагає реконструювати значимі (для конкретної проблеми) аспекти ситуації (а), які за своєю сутттю є результатами вже зроблених індивідуальних виборів і їхніх колективних похідних.

Розгляньмо випадок, коли користь від історичного екскурсу залишається надто обмеженою. О.Рахманов, аналізуючи історичні “особливості легітимації приватної власності у православ’ї”, вбачає в сучасних взаємовигідних відносинах між церквою і великими приватними власниками адаптацію православної ідеології та її інститутів до суспільної реальності: “... розвиток капіталізму в дореволюційні часи і відродження ринкових відносин у постсоціалістичний період сприяли тому, що православ’я визнало приватну власність невіддільним атрибутом людського буття” [Рахманов, 2010: с.112] (далі посилання на це джерело наводяться в дужках із зазначенням сторінок). Узагальнити причинно-наслідковий зв’язок, що його реконструює в цьому випадку автор, можна так: трансформація суспільних відносин, зумовлена зміною режиму виробництва благ, привела до перегляду одного з центральних аспектів релігійної ідеології. При цьому факт, що зміна церковних догматів на східнослов’янському православному просторі не відбувалася тривалий час, пояснюється, на думку Рахманова, тим, “що православ’я поширювалося на територіях, де історично слабо розвивалися правові і ранньобуржуазні відносини” (с. 112).

Невдовзі цей основний історичний наратив, одначе, виявляє принципову суперечність. Як можна говорити про те, що “Римська церква і католицькі догмати пристосовувалися до соціального оточення”, тоді як у пра-

¹ Зрозуміло, зміст історичного аналізу цим не вичерпується; напрями продуктивного взаємозв’язку історично зорієнтованих соціологічних досліджень й аналітичної теорії показує, наприклад, К.Баркі [Barkey, 2009].

вослав'ї “основні постулати християнства були збережені в первинному вигляді, не адаптованому *до конкретної історичної епохи*” (с.103; курсив мій. — М.Г.), якщо у православних суспільствах ті самі історичні епохи, що згадуються в даному контексті автором (західноєвропейський феодалізм, Ренесанс, Новий час), тривали цілком інакше, ніж у Західній і Центральній Європі? У світлі такого порівняння саме хочеться припустити, що своєму — неліберальному, деспотично-монархістському, обцинному і неосвіченому — середовищу православна ідеологія цілком відповідала. Навряд чи Рахманов передбачає, що православ'я мало пристосовуватися до соціального оточення католицизму і протестантизму — і закономірно, що він не помічає, як повторює цю суперечність в іншій площині: якщо соціальні відносини є причиною, а зміна догматів — наслідком, то міркування про те, що православна етика не заклала духовних засад для створення людини буржуазного типу (с.105), ставлять початковий причинно-наслідковий зв'язок з ніг на голову. Питання, що власне чим визначалося — церковні догмати соціальними відносинами чи, навпаки, соціальні відносини церковними догматами — залишається відкритим. Вочевиднюється, що нагадування деяких історичних фактів і відтворення елементів теологічного дискурсу анітрохи не проливають світло на механізми суспільних змін, що цікавлять соціологію.

Зазначена суперечність розв'язується, на перший погляд, нехитрим чином: розглянуті процеси тісно взаємозалежні і взаємозумовлюють одне одного. Так, слабко розвинені правові й ранньобуржуазні відносини не давали необхідного імпульсу для зміни релігійних догматів, а останні, “у відповідь”, гальмували розвиток перших. Такий висновок, проте, соціологічно не просто малоцікавий — він є, власне кажучи, відмовою від пошуку *узагальненої* відповіді на питання, яким же чином, тобто через які взаємозумовлювані механізми *зміни* усе ж таки відбулися — причому і в догматах, і в суспільних відносинах¹. Спостереження, що сучасна співпраця церкви і (великих) власників є взаємовигідною, позаяк “церква отримує економічну і політичну підтримку, а власники — легітимність в очах громадськості” (с. 112), з одного боку, надто вже лежить на поверхні, щоб видавати його за соціологічну знахідку. З іншого боку, тезу успішної легітимації ще потрібно довести, дослідивши суспільне сприйняття співпраці церкви із власниками через аналіз соціологічних даних, а не наводячи приклади, що мають характер інвеститивного журналізму. Так, висновок автора про те, що “суперечливість ставлення у православ'ї до приватної власності й активні взаємовигідні відносини церкви з великими власниками узгоджуються з громадською думкою, що побутує в пострадянських суспільствах, із православною традицією” (с. 112), не підкріплений жодними емпіричними даними про цю думку. Звідки вона читачеві (і самому авторові) відома? Зрештою, навіть

¹ Детальна реконструкція соціальних коеволюційних процесів у конкретних випадках без постановки завдання теоретичного узагальнення є, безперечно, важливим завданням — історика, але не соціолога (досить докладно це питання розглядає Х.Ессер у розділі 8 другого тому своєї праці “Соціологія. Спеціальні засади” [Esser, 2000]).

якби такі дані були наведені, *узгодженість думки, "що побутує", із традицією* — це соціологічно дуже невизначений висновок¹.

На тему традиції хотілося б також зауважити, що опрацювання та оновлення спадщини класиків мають бути другорядними стосовно дослідницьких питань, що їх дають змогу (а часто-густо навіть вимагають) порушувати, з одного боку, сучасні методи отримання й опрацювання емпіричних даних, а з іншого — теорія, що просунулася вперед за останні десятиліття. Такими питаннями, актуальними для українського суспільства, можуть бути: чи існує зв'язок між релігійно зумовленими установками населення й авторитарними тенденціями на державному рівні? Чи можна говорити про вплив структури нерівності доходів на рівень релігійності? Яку роль відіграє релігія в процесах формування колективної ідентичності (українців)? Цікаві спостереження на ці теми були зроблені, наприклад, оксфордським соціологом Т.Мюллером, який на підставі порівняння даних World Values Survey для 55 країн демонструє, що вираженість індивідуальної релігійності поряд із підтримкою ролі релігії та релігійних діячів у політиці пов'язані з мірою модернізації і демократизації країни, а також із рівнем нерівності доходів у суспільстві. Крім того, дослідник знаходить емпіричні підтвердження тези П.Норріса і Р.Інгельгарта, що релігійні установки пов'язані з рівнем так званої екзистенціальної захищеності. Чим він нижчий, тим більше значення (менш забезпечені) люди надають релігії як у своєму приватному житті, так і в політичних процесах країни, що можна пояснити, по-перше, антистресовим потенціалом релігійних світоглядних систем унаслідок їхньої простоти й егалітарного характеру, а по-друге, діяльністю церкви з перерозподілу благ на користь бідних, через благодійність та інші соціальні програми². Деякою мірою неоднозначні результати були отримані, зокрема,

¹ Успішність легітимації, принаймні побічно і на перший погляд, емпіричні дані радше піддають сумну. Так, за результатами Моніторингу ІС НАНУ за 2010 рік, серед опитаних, які назвали себе православними і вказали дохід за останній місяць понад 100 грн ($N = 1182$ з-поміж 1800 опитаних), вищий дохід корелює із нижчим рівнем довіри духівництву (коефіцієнт кореляції Спірмена дорівнює $0,139$, $p < 0,01$), і цей зв'язок, хоча, звісно, дуже слабкий, залишається значимим й у випадку контролю змінної віку респондентів. Дані останньої хвилі World Values Survey (2008) також показують, що чим вище православна людина в Україні визначає свій рівень релігійності ("роль Бога у Вашому житті"), тим імовірніше вона схильна вважати, що має бути більше державних, а не приватних підприємств (зв'язок, щоправда, і в цьому разі дуже слабкий).

² Концепція соціальної захищеності й теза значимості нерівності розподілу доходів дають змогу частково пояснити, чому, наприклад, США — країна із високими показниками демократизації й модернізації — вибивається із загального тренду за рівнем індивідуальної релігійності населення. Так, цей рівень там *значно* вищий, ніж в Україні й (переважно) протестантських країнах Європи, *помітно* або *дещо* вищий, ніж у (переважно) католицьких країнах Європи, і приблизно дорівнює рівню Аргентини, Чилі, Азербайджана і Румунії. Підтримка впливу релігійних лідерів у політиці є такою самою, що й в Україні, Туреччині та Зімбабве [Müller, 2009: p. 21]. Судячи з усього, на релігійні установки населення США впливає виражена соціальна нерівність і відносно слабо розвинена система соціального захисту.

щодо України й інших пострадянських країн: їхнє населення за порівняно невисокого рівня індивідуальної релігійності відносно прихильно ставиться до ролі релігійних лідерів у політиці. Можливим поясненням такому спостереженню автор вважає національне й етнорелігійне підґрунтя конфліктів у пострадянському просторі, що зробило релігію інструментом політичної мобілізації, не змінивши при цьому значно рівня індивідуальної релігійності [Müller, 2009: p. 22].

Не заглиблюючись більше в деталі, хотілось би поставити два принципові запитання до розглянутої вище статті О.Рахманова. Запитання перше: яким чином історичний екскурс про те, як змінювалася легітимація власності у православному *теологічному* дискурсі впродовж століть допомагає нам зрозуміти сучасні соціальні процеси, пов'язані з пробудженням релігійності населення України, реставрацією православної церкви під час пострадянського трансформаційного періоду, сприйняттям сьогodнішніми українцями суспільної ідеології та діяльності інститутів православ'я? Згадуючи в цьому контексті А.Шюца, а також сучасних класиків П.Бергера і Т.Лукмана, хочу побажати соціологам не забувати: “оскільки будь-яке людське “знання” розвивається, передається і зберігається в соціальних ситуаціях, соціологія знання має спробувати зрозуміти процеси, за посередництва яких це відбувається, і в результаті чого “знання” стає самозрозумілою “реальністю” для *пересічної людини*” (курсив мій. — М.Г.) [Бергер, Лукман, 1995: с. 13]¹. Кажучи методологічною мовою, необхідно включати змінні, що описують це (найчастіше неявне) знання, до пояснювальних моделей [Девятко 2007: с. 13].

Друге, теоретично більш принципове запитання до аналізу Рахманова: який зв'язок між якими елементами соціальної системи висвітлюється? Загальна відправна точка аналізу, що “ставлення людей до приватної власності значною мірою визначається впливом релігійних догматів і церковних інститутів” [Рахманов, 2010: с.101], не містить *специфічного* дослідницького запитання (*якою* значною мірою й у якому напрямі?), на відміну від знаменитої праці М.Вебера [Вебер, 2002], на яку орієнтується розглядувана стаття. Останній, поряд із висунанням тези про причинно-наслідковий зв'язок на соціальному макрорівні (між доктриною протестантизму і розвитком капіталізму, див. рис. 3), доклав чималі зусилля для розкриття цього зв'язку через детальний аналіз процесів на мікрорівні. Як показав один із найвідоміших представників експланаторно-аналітичної соціології Дж.Коулмен, для цього Вебер спершу проаналізував (а) вплив системних явищ на орієнтації окремих індивідів, потім описав, (б) як релігійні норми і цінності зумовили індивідуальну поведінку тих, хто їх поділяв, щоб у результаті з'ясувати, (в) як дії окремих індивідів

---

¹ Показово, що теоретичні зусилля, до яких вдалися ці вчені, вмотивовуються ними, зокрема, тим фактом, що “у взаємозв'язку соціології знання із початковими її проблемами вбачали теоретичну слабкість навіть ті, хто відчував інтерес до цієї дисципліни” [Бергер, Лукман, 1995: с. 14]. Як показує практика, не всюди цю теоретичну слабкість остаточно подолано.

трансформувалися в колективний феномен капіталістичного суспільного ладу¹.

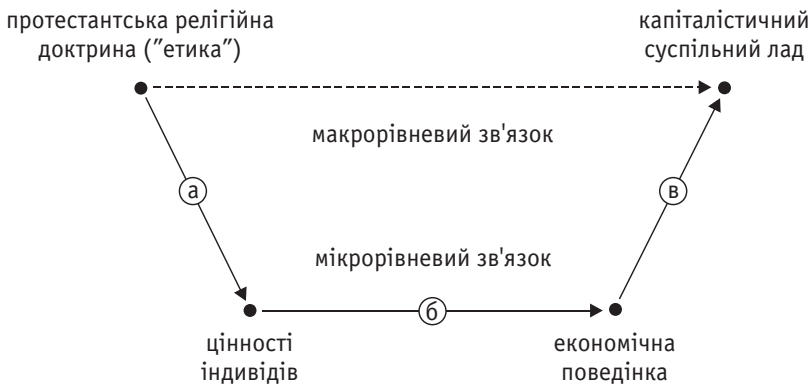

Рис. 3. Пояснення макрофеноменів через мікрорівень на прикладі дослідження М.Вебера (за Дж.Коулменом: [Coleman, 1990: р.8])

Тільки через таке “пірнання” — з широт макро- на глибини мікрорівня — соціологічний аналіз дає змогу зрозуміти, що культурні артефакти — чи то гроші, чи то релігійні тексти, чи то комп’ютерні мережі, чи то зброя масового враження — не породжують колективні феномени самі по собі, а лише заломлюючись у складній системі людських відносин. До того ж такий аналіз розкриває, що вибудовуваний нами причинно-наслідковий зв’язок між макрофеноменами (пунктирна лінія на рис. 3) можна пояснити тільки через реконструкцію механізмів впливу соціального середовища на людей, їхні індивідуальні поведінкові рішення і колективні похідні таких рішень. Тобто пошук *логосу* означає *вивчення механізмів, що пов’язують макрорівень* — соціальних інститутів, норм, емерджентних колективних явищ (наприклад, тих різноманітних народних заворушень, котрі часто називають революціями), культурних артефактів тощо — *і мікрорівень індивідуальних поведінкових актів*.

4. Засадова експланаторна схема

У 1993–2001 роках німецький соціолог Г.Ессер, спираючись на фундаментальну працю Дж.Коулмена, а також теоретичний доробок таких представників аналітичної соціології, як Р.Будон, З.Лінденберг, Дж.Елстер та ін., запропонував інтегровану систему соціологічної теорії в семи томах. Особливою заслугою Ессера є при цьому не так кропітка робота із систематизації експланаторно-аналітичної соціології, як творчий підхід до інтеграції багатьох інших теоретичних напрямів — серед них функціоналізм,

¹ Цей останній крок, на думку Коулмена, Вебер так і не зробив і недостатньо переконливо заповнив цю прогалину в подальших працях [Coleman, 1990: с.9], що ставить макрорівневий причинно-наслідковий зв’язок під питання. Не виключено, що суттєву роль відіграла “третя змінна”, що зумовила і розвиток капіталізму і протестантизму в тих самих регіонах.

символічний інтеракціонізм, теорія систем і навіть феноменологічно зорієнтована соціологія знання А.Шюца, П.Бергера і Т.Лукмана — в єдине ціле.

Система Ессера являє собою чітко структуровану і помірно формалізовану загальну соціологічну теорію, що встановлює максимум точок дотику як із класичними проблемами соціології, так і з суміжними соціальними науками (передусім це соціальна психологія й економіка). Послідовним розширенням і видозмінням¹ ядра теорії раціонального вибору Ессер виступає за продовження розроблення універсальної соціологічної теорії, концептуальний апарат якої перестане бути еклектичним (або навіть контрадикторним), але при цьому буде вельми пластичним і різнобічним, щоб уможливити відтворення цілісної картини суспільства шляхом пошуку зв'язків між окремими дослідницькими результатами. “Ванна Коулмена”² слугує таким цілям щонайкраще, по-перше, тому, що задає якщо не універсальний, то широко застосовний шаблон для пояснення різноманітних соціальних явищ і допомагає порушити власне соціологічне зитання: яким чином соціальна ситуація А спричинює соціальну ситуацію (рис. 4)? По-друге, ця центральна для аналітичної соціології схема дає можливість убудовувати фрагментарні дослідження в цілісний експланаторний ланцюжок — за умови, що автор чітко усвідомлює, яку із трьох позначених на схемі “логік” він висвітлює у своєму аналізі. Таких логік Ессер називає три [Esser, 1993: p. 91–192; 1999: p. 16–17]: (а) логіки ситуації, (б) селекції і (в) агрегації.

(а) Логіка ситуації: *яка* соціальна ситуація *як* визначає мотиви індивідів; які можливості й обмеження сприймаються членами суспільства як центральні складові їхньої соціальної реальності? Або, скориставшись термінологією Шюца, як виглядають конструкції першого рівня? “Об’єктивні” умови переводяться в суб’єктивні орієнтири акторів за допомогою *єднальних гіпотез* (нім. *Brückenhypothesen*)³, котрі вичленовують із соціальної

¹ Ідеться, крім іншого, про *обмежену раціональність* (англ. *bounded rationality*), тобто про неповноту сприйманої інформації й обмежені можливості її когнітивного опрацювання; про подолання уявної несумісності нормативних і раціональних модусів дії на підставі концепту *вибору рамки* (англ. *frame selection*); про акуратне розрізнення між *суб’єктивною раціональністю* окремого актора і *небажаними наслідками* в колективному результаті як множині індивідуальних рішень.

² Таку назву дістала схема, зображена на рис. 3, у міжнародному соціологічному сленгу.

³ Прикладом такої єднальної гіпотези може слугувати таке спостереження: у суспільстві, де демонстративне споживання стає домінантним способом здобуття соціального визнання, об’єкти такого споживання перетворюються на культурний капітал (як символи успіху, статусу). Звідси можна сформулювати гіпотезу про поведінкові вибори (Н₃, див. рис. 2 у пункті 3.1): “вільна” частина прибутку (див. посилання 2 на стор. 149) буде *здебільшого* витрачатися на типові (для даного суспільства) об’єкти демонстративного споживання (в Україні: мобільний телефон, автомобіль, “норкова шуба”). Н₄: до рівня доходу W_{dem} не визначені нормативно-ціннісними зобов’язаннями кошти *цілком* спрямовуватимуться на демонстративне споживання.

ситуації аспекти, значимі для індивідів у процесі прийняття рішення. Аналіз історичної специфіки вихідної (для аналізу) ситуації є на цьому етапі одним із основних завдань дослідника.

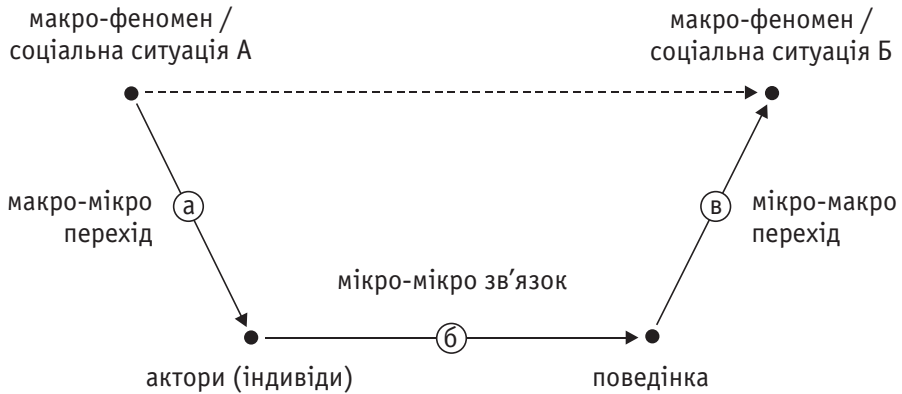

Рис. 4. Три кроки експланаторного ланцюжка (за Г.Ессером [Esser, 1999: p.17])

(б) Логіка селекції: *номологічний закон*, що розкриває каузальний механізм індивідуальних поведінкових виборів; першорядним кандидатом для такого закону Ессер вважає *теорію очікуваної корисності*¹. Експланаторний аналіз на цьому етапі означає пошук значень окремих змінних — детермінант поведінки (до них належать: суб'єктивний рівень бажаності мети й оцінювання ймовірності її досягнення, емоційні й нормативні компоненти сприйняття ситуації актором, а також витрати й альтернативи припустимого вибору). Закон теорії дії (в Ессера теорія очікуваної корисності) *завбачує* окремі поведінкові вибори людей, якщо відомі (суб'єктивні!) значення детермінант.

(в) Логіка агрегації: *через які механізми взаємодії* індивідуальні поведінкові акти ведуть до колективних результатів, нової соціальної ситуації? Таким агрегатом іноді може бути просто сума поведінкових установок, яку соціолог описує, наприклад, у термінах статистичних показників середнього арифметичного, коваріації або простих відсоткових співвідношень. Проте у багатьох випадках соціальні явища (наприклад, ринкова ціна чи відродження релігійності населення) не є простим сумарним наслідком маси індивідуальних виборів, а утворюються в результаті взаємозумовлювання рішень окремих акторів. Застосовно до цього взаємозумовлювання потрібне знаходження умов (тут знову включається логіка ситуації) і *“правил” трансформації* (нім. Transformationsregeln) індивідуальних характе-

¹ У стислому, але змістовному огляді праці Ессера, проведеному Н.Романовським, німецький вислів Wert-Erwartungs-Theorie неправильно перекладено як “теорія очікуваної вартості” [Романовский, 2005: с. 30]. Англійські відповідники expected value або expected utility, на які вказує Ессер [Esser, 1999: p. 248], не залишають сумнівів, що йдеться таки про *очікувану корисність*. Кальки “гіпотеза переходу”, або “містка”, також видаються менш удалими, ніж описовий переклад німецького терміна Brückenhypothese як *єднальна гіпотеза*.

ристик у колективні явища. Конче важливою ця ланка експланаторного ланцюжка стає тоді, коли критичні маси, взаємопосилювальні цикли, контингентні стратегічні ситуації й інші умови та механізми соціальної взаємодії призводять до таких наслідків, на які актори, роблячи свій індивідуальний вибір, не розраховували¹.

5. Специфіка сучасної аналітичної соціології

Завершуючи виклад, коротенько опишу, як подана вище основна експланаторна схема сучасної аналітичної соціології уточнює і коригує традиційні характеристики соціологічного аналізу, перелічені у розділі 1. Перша з цих характеристик, прагнення розлогого *опису соціальних* процесів, залишається, в принципі, незмінною. При цьому перевага теоретичної системи, організованої навколо логічного ланцюжка із трьох ланок, що задають напрям аналізу (від макро- до мікро-, від мікро- до мікро- і від мікро- знову до макрорівня), полягає, першою чергою, в дисциплінувальному впливі: “ванна Коулмена” захищає від небезпеки підміни аналізу конкретного соціального явища загальним описовим нарративом на поверхні (макрорівні). Також дослідник уникає ризику бути підданим критиці за те, що він випустив з уваги власне соціологічне запитання, надмірно заглибившись у деталі однієї з ланок аналізу — якщо заявлено, у рамках якого експланаторного ланцюжка цей аналіз проводиться (і навіть).

Далі: результати окремих експланаторних досліджень автоматично взаємодоповнюють одне одного, бо вони, з одного боку, використовують одну мікрорівневу теорію дії (з претензією на універсальність), а з іншого боку, як стереотипні в теоретичному узагальненні мірою необхідності легко можуть бути враховані в нових єднальних гіпотезах. Отже, інтегральна картина виникає перед очима аналітичного соціолога індуктивно, у вигляді мозаїки взаємозалежних висновків. Не останньою чергою логіка експланаторної схеми забезпечує зв'язок усіляких макрорівневих явищ тим, що послідовно звертається до *суб'єктів* усіх суспільних процесів — адже саме вони є тією ланкою, де налагоджується *дієвий взаємозв'язок* різноманітних мотивів поведінки й елементів знання про навколишню (соціальну) дійсність.

Залежно від конкретних фрагментів цієї дійсності, на які спрямовується фокус аналізу, аналітична соціологія передбачає різноманітні *методологічні інструменти дослідження*. Приріст (узагальненого) знання вона, навпаки, вбачає в інтеграції теоретичних перспектив, а не у примноженні їх. У цьому контексті епістемологічна позиція, згідно з якою з предмета дослідження

---

¹ Простий приклад: збільшення кількості комфортних — але разом і громіздких (а тому статусних) — автомобілів у Києві знижує їхню комфортність як засобу пересування внаслідок відносного зменшення паркувальної площі й поширення “статусно-демонстративного стилю водіння”, а як наслідок, почастищення хаосу на дорогах, що призводить до заторів. Іншим — класичним — прикладом ненавмисних наслідків є так званий парадокс Токвіля, коли політична лібералізація (тобто послаблення панівного) режиму призводить до підвищення рівня незадоволення ним (див.: [Esser, 1999: p. 406]).

може якимось чином “виходити” відповідна йому теорія (у вигляді якогось “герменевтичного випару”), видається сучасною спадщиною магічної свідомості.

Обов’язково критичний тон в експланаторному аналізі також виявляється радше недоцільним; пояснення і діагноз — це не одне й те саме. Розкриваючи, як індивідуально (суб’єктивно) раціональна поведінка може призводити до ненавмисних і небажаних наслідків на колективному рівні, спостерігаючи, як макрорівневі ситуації відтворюються через каузальні механізми на мікрорівні, соціолог суттєво позбавляє себе можливості критикувати те, що в результаті здійсненого аналізу виглядає для нього закономірним¹.

Аналогічним чином *домінанти суспільного розвитку* є для аналітичної соціології експланандом (предметом пояснення) чи експланансом (компонентою логіки ситуації), а не приводом для формулювання нової (дескриптивної критичної) “теорії”. Як тонко натякає Є.Головаха, теоретики, що глобально мислять, намагаючись знайти ключі до розв’язання проблем виживання людства й особистості в новому соціальному світі (хочеться додати: і голосно брязкаючи цими “ключами”), звертаючись до світової економіки, геополітики, систем освіти й комунікації, нових дискурсів тощо, — до всього, що не може не турбувати маси та панівні еліти, можуть відволікати “соціологів-професіоналів” від головного — соціальних феноменів у їхньому структурному зв’язку та зміні [Головаха, 2004: с. 6–7], тобто від формулювання (імовірнісних) законів як основи соціологічного пізнання [Головаха, 2004: с. 9]. Яскравим прикладом такого стибу глобально мислячих соціологів-діагностів є У.Бек, чиї аналітичні праці, як зазначає Р.Мюнх слідом за Г.Ессером, дотримуються публіцистичної логіки схоплення духу часу, але не є у строгому (номотетичному) сенсі теоретичними [Münch, 2002: р. 424]. “Діагноз сучасності” (нім. Zeitdiagnose) дістає підтвердження не в емпіричних даних, а в підхоплюванні інтелектуалами-сучасниками його ключових описових (і часто-густо метафоричних) понять, іншими словами, в наявності дискурсу, що був значною мірою ним же ініційований.

Підсумовуючи викладене, мушу зазначити разом із П.Кутуєвим, що відмінність сучасної науки про суспільство від праць видатних соціальних мислителів минулих століть полягає в тому, що вона позиціонує себе як емпіричну науку, що використовує як теоретичні, так і емпіричні засоби пізнання, — і водночас не погодитися з ним, що праці класиків мають залишатися імперативом сучасних дослідницьких програм [Кутуєв, 2009: с. 194]. Так, ці праці справді можуть іноді видаватися більш релевантними й інформативними, “ніж витримані в рамках соціологічного канону, але безбарвні та некреативні розвідки наших сучасників” [Кутуєв, 2009: с. 186].

¹ Це, втім, не означає, що людина із соціологічними знаннями не може висловити свої критичні зауваження з приводу результатів цієї закономірності. Коли вона це робить, вона, однак, виступає в ролі публіциста, консультанта політиків, просвітителя широкої громадськості тощо — так само, як вона виступає в ролі споживача, вирушаючи у недільний “шопінг”, або в ролі парафіянина церкви, коли відвідує недільну службу. Важливо не плутати ці різні ролі.

Утім, все одно не слід плутати творчість з екзегезою і пародією; творчість класиків створювала соціальну науку, заповнювала її прогалини й відкривала їй нові обрії. Тепер, коли ці обрії успішно пройдені й відкриваються нові, творчість має спиратися на солідний фундамент, якщо ми не хочемо знову винаходити колесо чи видавати за соціологію помежові їй форми інтелектуальної праці. Разом із видавцями *The Oxford Handbook of Analytical Sociology* П.Гедстрьомом і П.Бірманом хочілось би висловити надію, що аналітична соціологія допоможе здолати теоретичну кризу і стане центральною парадигмою оновленої соціології XXI століття [Hedström, Bearman, 2009: p. 21].

Джерела

- Бергер П., Лукман Т.* Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / Бергер П., Лукман Т. — М.: Медиум, 1995.
- Вебер М.* Протестантская этика и дух капитализма / Вебер М. — Ивано-Франковск: Ист-Вью, 2002.
- Головаха Е.* Социологическое знание: специфика, критерии научности и перспективы развития / Е. Головаха // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2004. — № 1. — С. 5–16.
- Девятко И.* Причинность в обыденном сознании и в социологическом объяснении: контуры нового исследовательского подхода / И. Девятко // Социология. 4М. — 2007. — № 25. — С. 5–20.
- Кутуев П.* Социология: исторические истоки и современные трансформации / П. Кутуев // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2009. — № 3. — С. 183–206.
- Набрusco И.* Социокультурная роль денег в процессе потребления / И. Набрusco // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2011. — № 1. — С. 147–155.
- Рахманов А.* Особенности легитимации частной собственности в православии / А. Рахманов // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2010. — № 4. — С. 101–113.
- Романовский Н.* Мультипарадигмальная социология — auf Wiedersehen? / Н. Романовский // Социологические исследования. — 2005. — № 12. — С. 23–32.
- Фергюсон Н.* Восхождение денег: Финансовая история мира / Фергюсон Н. — М.: Астрель, 2010.
- Barkey K.* Historical Sociology // *The Oxford Handbook of Analytical Sociology* / Ed. by P. Hedström, P. Bearman. — Oxford: Oxford University Press, 2009. — P. 712–733.
- Coleman J.S.* Foundations of Social Theory / Coleman J.S. — Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1990.
- Elster J.* Explaining Social Behavior. More Nuts and Bolts for the Social Sciences / Elster J. — Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Esser H.* Soziologie. Allgemeine Grundlagen / Esser H. — Frankfurt a. M.: Campus, 1993.
- Esser H.* Soziologie. Spezielle Grundlagen. Bd. 1: Situationslogik und Handeln / Esser H. — Frankfurt a. M.: Campus, 1999.
- Esser H.* Soziologie. Spezielle Grundlagen. Bd. 2: Konstruktion der Gesellschaft / Esser H. — Frankfurt a. M.: Campus, 2000.
- Hedström P.* Dissecting the Social. On the Principles of Analytical Sociology / Hedström P. — Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Hedström P., Bearman P.* What is Analytical Sociology All About? // *The Oxford Handbook of Analytical Sociology* / Ed. by P. Hedström, P. Bearman. — Oxford: Oxford University Press, 2009. — P. 3–24.

Müller T. Religiosity and Attitudes towards the Involvement of Religious Leaders in Politics: A Multilevel-Analysis of 55 societies / T.Müller // World Values Research. — 2009. — Vol. 2. — № 1. — P. 1–29.

Münch R. Die “Zweite Moderne”: Realität oder Fiktion? Kritische Fragen an die Theorie der “reflexiven” Modernisierung. / R. Münch // Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie. — 2002. — № 3. — P. 417–443.

Norris P., Inglehart R. Sacred and Secular — Religion and Politics Worldwide / Norris P., Inglehart R. — Cambridge: Cambridge University Press, 2004.